

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЕКОЛОГІЧНІ ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ

Богдан ЯРИНКО

*кандидат юридичних наук, науковий співробітник
кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Національного університету біоресурсів
і природокористування України
м. Київ, Україна*

Постановка проблеми. У сучасних умовах погіршення глобальної екологічної ситуації та зростання кількості правопорушень проти навколишнього природного середовища питання ефективного правового захисту довкілля набуває особливої актуальності. Значна шкода природним ресурсам, екосистемі та екологічній безпеці держав зумовлює необхідність удосконалення міжнародно-правових механізмів притягнення до відповідальності за екологічні злочини.

Особливої гостроти ця проблема набула для України в умовах повномасштабної військової агресії російської федерації. Воєнні дії, руйнування об'єктів інфраструктури, техногенні аварії та навмисне пошкодження природних ресурсів спричинили значні екологічні втрати, що мають довготривалий та масштабний характер. У зв'язку з цим актуалізується питання дослідження міжнародно-правових механізмів захисту довкілля, а також можливостей притягнення винних осіб до відповідальності за завдану екологічну шкоду.

Мета дослідження – аналіз міжнародно-правових механізмів притягнення до відповідальності за екологічні злочини, а також дослідження проблем правового визначення «екоциду» та можливостей застосування міжнародно-правових інструментів для притягнення винних осіб до відповідальності за завдану шкоду довкіллю в умовах збройної агресії.

Виклад основного матеріалу. Екологічні злочини становлять одну з найбільш небезпечних форм посягання на навколишнє природне середовище, оскільки їх наслідки можуть мати довготривалий, а інколи й незворотний характер. У міжнародному праві поняття екологічних злочинів не має єдиного універсального визначення.

Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) визначає їх як незаконну діяльність, що завдає шкоди оточуючому середовищу та спрямована на отримання вигоди через експлуатацію, пошкодження,

торгівлю чи крадіжку природних ресурсів¹. Комісія ЄС під екологічними злочинами розуміє екологічні правопорушення, охоплювані кримінальним правом, що є порушеннями зобов'язань, спрямованих на захист навколишнього середовища².

Таким чином, під екологічними злочинами слід розуміти суспільно небезпечні діяння, що порушують встановлений міжнародними нормами порядок охорони навколишнього природного середовища та спричиняють або можуть спричинити значну шкоду природним екосистемам, здоров'ю людини або біорізноманіттю. Особливістю екологічних злочинів є їх транснаціональний характер: забруднення атмосферного повітря, водних ресурсів, незаконне поводження з небезпечними відходами, незаконна торгівля рідкісними видами флори та фауни мають наслідки, що виходять за межі однієї держави³.

У міжнародно-правовій доктрині окрему увагу приділяють питанню можливості визнання найбільш тяжких форм екологічних правопорушень міжнародними злочинами⁴. Зокрема, активно обговорюється концепція «екоциду» як особливо тяжкого злочину проти довкілля, що може становити загрозу для існування екосистем та людства загалом.

Поняття «екоциду» запропонував американський ботанік Артур В. Галстон, який досліджував хімічний гербіцид, що застосовували американські війська під час війни у В'єтнамі з метою відстеження Фронту національного визволення в лісах та полях цієї держави. Науковець у 1969 році в Конгресі США повідомив про наявність оброблення хімікатами чотирьох мільйонів акрів, а у 1970 році подав «Прохання про заборону екоциду»⁵.

Ідея міжнародно-правового закріплення відповідальності за «екоцид» виникла у зв'язку з масштабними екологічними наслідками воєнних дій та інтенсивного промислового розвитку. У науковій літературі зазначається, що такі дії можуть мати довготривалі або навіть

¹United Nations Environment Programme. (n.d.). The rise of environmental crime: A growing threat to natural resources, peace, development and security. <https://wedocs.unep.org/items/f1e192f5-8879-4e06-9d13-92d44392ebb6>

²European Parliament. (2022). Environmental crime affecting EU financial interests, the economic recovery and EU's Green Deal objectives. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/737869/IPOL_STU\(2022\)737869\(SUM01\)_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/737869/IPOL_STU(2022)737869(SUM01)_EN.pdf)

³Казак, Р. (2022). Конференція ООН у Стокгольмі 1972 р.: значення для України та світу. Law. State. Technology, (1), 4–7. <https://journals.politehnica.dp.ua/index.php/ls/article/view/97/81>

⁴Шацька, З. Я. (2023). Розвиток підприємницьких структур агропромислового сектору в умовах військового екоциду. Ефективна економіка, (7), 4. <https://nauka.com.ua/index.php/ee/article/view/1872>

⁵Генеза екоциду: на межі між війнами, науковим доробком та політичними іграми. Частина 1. (2023). Екологія. Право. Людина. <https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2023/05/GENEZA-EKOTSYDU1205.pdf> (с. 1)

незворотні наслідки для довкілля, що виходять за межі території однієї держави та впливають на глобальну екологічну безпеку⁶.

У 1980-х роках Комісія з міжнародного права ООН відзначила другий етап можливого включення екологічних злочинів у проект Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства⁷. Цей документ, який згодом став Римським статутом Міжнародного кримінального суду (МКС), був прийнятий у 1998 році та набув чинності 1 липня 2002 року⁸.

Важливий етап розвитку концепції «екоциду» пов'язаний із діяльністю міжнародної ініціативи Stop Ecocide International, яка у 2021 році ініціювала розроблення групою незалежних експертів-юристів проекту визначення цього злочину. Запропоноване визначення передбачає, що «екоцид» – це незаконні або свавільні дії, вчинені з усвідомленням високої ймовірності спричинення серйозної, широкомасштабної або довготривалої шкоди довкіл्लю. Передбачається, що таке визначення може бути використане для внесення змін до Римського статуту МКС⁹.

На сьогодні юрисдикція МКС поширюється на такі міжнародні злочини, як геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочини агресії. Проте масштабні екологічні правопорушення у мирний час не охоплюються безпосередньо зазначеними категоріями, що створює прогалину у системі міжнародно-правової відповідальності¹⁰. Особливої актуальності ця проблема набуває у контексті сучасних збройних конфліктів, під час яких завдається значної шкоди навколишньому природному середовищу.

Концепція «екоциду» розглядається як один із перспективних напрямів розвитку міжнародного кримінального права. Її нормативне закріплення на міжнародному рівні може сприяти формуванню ефективніших механізмів притягнення до відповідальності осіб, винних у масштабному знищенні довкілля¹¹. Міжнародно-правові механізми

⁶Golovko, L. (2024). International legal aspects of the assessment of environmental damage caused by military actions. *Bratislava Law Review*, 8(1), 99–110. <https://doi.org/10.46282/blr.2024.8.1.828>

⁷Зелінська, Н. А. (2007). Міжнародно-правова концепція міжнародного злочину [Дисертація доктора юридичних наук]. Інститут законодавства Верховної Ради України. (с. 54)

⁸Римський статут Міжнародного кримінального суду. Ратифіковано із заявами Законом № 3909-IX від 21.08.2024. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

⁹Stop Ecocide International. (2021). June 2021: Historic moment as Independent Expert Panel launches definition of ecocide. Commentary and core text. <https://www.stopecocide.earth/legal-definition>

¹⁰Римський статут Міжнародного кримінального суду. Ратифіковано із заявами Законом № 3909-IX від 21.08.2024. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

¹¹Оберенко, О. (2023, 30 червня). Екоцид та злочини проти довкілля – що ми можемо робити з цим зараз? Підсумки екодискусії. Міжнародний фонд відродження.

притягнення до відповідальності за екологічні злочини формуються на основі норм міжнародного кримінального, міжнародного екологічного та міжнародного гуманітарного права¹².

Одним із важливих елементів міжнародно-правового механізму є відповідальність держав за порушення зобов'язань у сфері охорони довкілля. Відповідно до загальних принципів міжнародного права держава несе відповідальність за дії або бездіяльність, що призводять до порушення міжнародних зобов'язань та спричиняють шкоду навколишньому природному середовищу інших держав або територій поза межами національної юрисдикції. У таких випадках можуть застосовуватися механізми міжнародно-правового врегулювання спорів, зокрема через Міжнародний суд ООН¹³.

Іншим важливим напрямом є індивідуальна кримінальна відповідальність фізичних осіб за вчинення найбільш тяжких екологічних правопорушень. Хоча окремий склад злочину «екоцид» у Римському статуті МКС наразі не передбачений, окремі форми серйозного заподіяння шкоди довкіллю можуть кваліфікуватися як воєнні злочини у випадку їх вчинення під час збройних конфліктів¹⁴. Важливу роль також відіграють міжнародні договори у сфері охорони довкілля, що встановлюють зобов'язання держав щодо запобігання забрудненню навколишнього середовища, збереження біорізноманіття та раціонального використання природних ресурсів¹⁵.

З огляду на виявлені прогалини, доцільним є включення до Римського статуту МКС окремої норми, що передбачала б кримінальну відповідальність за «екоцид» як міжнародний злочин. При розробці такої норми пропонується використати досвід національного законодавства, зокрема положення ст. 441 Кримінального кодексу України, що встановлює відповідальність за масове знищення флори і фауни, отруєння атмосфери чи водних ресурсів, а також інші дії, здатні спричинити екологічну катастрофу¹⁶.

<https://www.irf.ua/ekologichna-inicizatyva-fondu-provela-ekodyskusiyu-prysvyachenu-temi-ekocyzdu/>

¹²Глушко, А. Д., Зазека, А. Б., & Сиротенко, Я. В. (2022). Екоцид як злочин проти навколишнього природного середовища. Юридичний науковий електронний журнал, (5), 322–326. https://www.lsej.org.ua/5_2022/74.pdf

¹³Юсупов, В. А., & Ченшова, Н. В. (2021). Міжнародний досвід судового захисту екологічних прав громадян: сучасний стан. Часопис Київського університету права, (2). <https://kul.kiev.ua/images/chasopys/2021-2/762.pdf>

¹⁴Римський статут Міжнародного кримінального суду. Ратифіковано із заявами Законом № 3909-IX від 21.08.2024. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

¹⁵Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів. (n.d.). Перелік міжнародних угод у сфері охорони навколишнього природного середовища, стороною яких є Україна, та стан їх виконання. <https://data.gov.ua/dataset/14e88505-7761-4565-ab3b-d60eceed0b34>

¹⁶Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

Пропонується доповнити Римський статут МКС новою статтею «Екоцид» такого змісту: ч. 1 – для цілей цього Статуту екоцид означає умисні дії або бездіяльність, які призводять до широкомасштабного, тривалого або серйозного пошкодження, забруднення чи знищення природного середовища, що створює значну загрозу для екосистем або життя і здоров'я населення; ч. 2 – до діянь, що можуть становити екоцид, належать: масове знищення флори або фауни; забруднення атмосфери, водних ресурсів або ґрунтів у масштабах, що спричиняє тяжкі екологічні наслідки; використання методів або засобів діяльності, які призводять до довготривалої або незворотної шкоди довкіллю; інші дії, що спричиняють екологічну катастрофу; ч. 3 – особи, винні у вчиненні екоциду, підлягають кримінальній відповідальності відповідно до положень цього Статуту, а розгляд таких справ здійснюється Міжнародним кримінальним судом.

Важливою проблемою залишається питання притягнення до відповідальності осіб та держав, які не є учасниками Римського статуту. У цьому контексті доцільним є застосування кількох механізмів: по-перше, передача ситуації до МКС рішенням Ради Безпеки ООН; по-друге, застосування принципу універсальної юрисдикції, що дозволяє кримінальне переслідування незалежно від місця вчинення злочину та громадянства правопорушника; по-третє, посилення механізмів міжнародної відповідальності держав за шкоду довкіллю через Міжнародний суд ООН¹⁷.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що сучасна система міжнародно-правових механізмів притягнення до відповідальності за екологічні злочини залишається недостатньо ефективною та потребує подальшого вдосконалення. Відсутність універсального визначення екологічного злочину та обмеженість Римського статуту МКС ускладнюють притягнення винних осіб до міжнародної кримінальної відповідальності за масштабне знищення природного середовища.

Підвищення ефективності міжнародно-правових механізмів відповідальності за екологічні злочини можливе шляхом: розширення юрисдикції МКС та криміналізації «екоциду» як окремого міжнародного злочину; застосування принципу універсальної юрисдикції; посилення міжнародного співробітництва держав у сфері захисту довкілля; гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами охорони навколишнього природного середовища.

¹⁷Спектор, О. М. (2018). Міжнародний договір як регулятор відносин у сфері природних ресурсів. Науковий вісник публічного та приватного права, 4(2), 40–50. https://www.nvppp.in.ua/vip/2018/4/tom_2/40.pdf